

MARIJA-ANA DÜRRIGL

SENJSKA MEŠTRIJA OD DOBRA UMRTIJA KAO ZRCALO SVOGA VREMENA

Marija-Ana Dürrigl
Staroslavenski institut
Demetrova 11
HR 10000 Zagreb
duerrigl@filolog.hfi.hr

UDK:811.163.42'01:264-19
655(497.5 Senj)(091)
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 2008-06-16

Hrvatskoglagoljska *Meštrijia od dobra umrtija* tiskana u Senju godine 1507./08. prijevod je s latinskog i spada u iznimno popularnu tradiciju "Artes bene moriendi" kasnoga srednjeg vijeka. Ona je značajan izvor za proučavanje povijesti mentaliteta, religije i kulture, jer odražava pogled, strahove i nade svoga vremena. *Meštrijia* govori o napastima kojima davao iskušava umirućega, a za razliku od drugih djela ona ima smirujući ton i pruža nadu i ohrabrenje. U radu se ukazuje na to kako struktura *Meštrije* zrcali opće značajke hrvatskoglagoljske pismenosti, a to je miješanje modusa i žanrova (npr. poučni tekstovi, molitve, egzemplja) te njihovo međuprožimanje. To je djelo u kojemu se spajaju vjera i umjetnost riječi, a tekst poziva na zajedništvo, na *communio peccatorum*.

Djelatnost tiskare nesumnjivo je vrhunac senjskoga glagoljaškog kruga, a djelo tipa *Meštrije od dobra umrtija* pokazuje kako su glagoljaši znali i umjeli u svoju sredinu prenijeti suvremena strujanja zapadnoeuropske kulture i književnosti.

Gljučne riječi: *Meštrijia od dobra umrtija*, senjska tiskara, smrt, srednji vijek, hrvatskoglagoljska književnost

I.

Hrvatskoglagoljska *Meštrijia od dobra umrtija* tiskana je u Senju godine 1507./08. i, po mišljenju Petra Kolendića, prijevod je latinskog venecijanskog izdanja Erharda Ratdolta, jedne od brojnih verzija iznimno popularne literature *artes moriendi*. Uvezana je zajedno s primjerkom *Rituala*.¹ To ne čudi, budući

¹ Usp. npr. J. TANDARIĆ, 1993, 215-218, s relevantnom bibliografijom.

da je riječ o svojevrsnu "poluobrednom" djelu. Danas se jedan primjerak čuva u NSK u Zagrebu, a drugi u Berčićevoj glagoljskoj zbirici u Sankt-Peterburgu.² Kako naslovna stranica nije sačuvana, to je "naslov" po kojem je poznata u stručnoj literaturi, hrvatskoglagoljska knjižica dobila po sintagmama "meštriû od umrt'ê", "od dobra umrtiê", "meštrie dobra umrtiê" i "vz'gora r(e)čeniĥ knjigahĥ od dobra umrt'ê otiûču zvrhu vsega e(stĥ) od potrebê da ova prvo nerĥ ga smr't ga naidetĥ da naučit Ta od m(e)štrie dobra umrtiê" (fol. 23v).³

Meštija od dobra umrtja (dalje: *Meštija*) ima posebno mjesto među senjskim izdanjima, jer niti je liturgijska knjiga, niti ima literarne kvalitete, primjerice, Marijinih mirakula. Dosad joj nije posvećena nijedna opsežna, iscrpna studija – a *Meštija* je svojim značenjem zaslužuje, jer spada u vrlo omiljenu tradiciju zapadnoeuropske "Ars bene moriendi". Ona se javlja u kasnom srednjem vijeku, od 15. st. dalje, a senjska *Meštija* tiskana već početkom 16. st. svjedoči kako su hrvatski glagoljaši u svoju sredinu brzo prenijeli ne samo jedno djelo, jedan tekst/prijevod već kako je naša sredina bila otvorena za suvremene duhovne i kulturne impulse. Ona je značajan izvor za proučavanje povijesti mentaliteta, religije i kulture uopće. Djelo pripada književnoj vrsti što progovara o jednoj epohi koja je dočekala svoju večer, upravo svoju "jesen" i doživjela brojna previranja i nemire, kao i pojavu drugačije duhovnosti.

II.

Gledamo li sačuvane artefakte iz zreloga i kasnoga srednjeg vijeka, on se doima razdobljem upravo *opsjednutim* smrću i umiranjem.⁴ Osim vjerskih razloga, to je vjerojatno bilo uvjetovano visokom smrtnošću uzrokovanom epidemijama, ratovima i glađu. Ponekada nije bilo dovoljno pripadnika klera da isprate umiruće na vječni počinak, pa su se i laici našli u situaciji da preuzmu dio odgovornosti (pa i nekih obreda) na sebe. Samrtni se čas često prikazivao u slikama (drvorezima, bakrorezima), kako bi scena bila dostupna i nepismenima. Uostalom, srodne su i slike koje je Joinville na bojištu pokazivao smrtno

² Usp. I. MILČETIĆ, 1955, sa Štefanićevim ispravkom na str.126.

³ Transliteracija teksta provedena je prema načelima koja se primjenjuju u izradi *Rječnika crkvenoslavenskog jezika hrvatske redakcije* što ga priprema i izdaje Staroslavenski institut u Zagrebu. Pritom je "jat" transliteriran kao ê, "ju" kao û, poluglas kao ь, "šta" kao ê. Skraćene su riječi razriješene u okruglim zagradama, a velika slova dijelom ostavljena prema izvorniku glagoljskoga teksta. Interpunkcija je prilagođena suvremenom čitatelju. Korištene su kopije *Meštije* koje se nalaze u knjižnici Staroslavenskog instituta, sign. F 236.

⁴ Usp. J. HUIZINGA, 1991; P. DINZELBACHER, 1996.

ranjenim križarima u Svetoj zemlji, dok je za njih izgovarao molitve.⁵ Osobito je epidemija "crne smrti", koja je poharala gotovo čitavu Europu, rodila novu osjećajnost, pa i novu religioznost. Duhovni horizont ljudi u srednjemu vijeku bio je bitno određen kršćanskim vjerovanjem. Dogma o besmrtnosti duše bila je središnja – tako je tjelesna smrt kao prva od Četiriju Posljednjih Stvari bila shvaćana kao *prva smrt* – dok je druga i konačna smrt bila osuda na vječne muke pakla. Strah od pakla nije nestao, već je izraz dobio i strah od umiranja, od susreta s pojedinačnom, vlastitom smrću. Kao odgovor koji urašta u temelj ne samo vjerovanja nego i ponašanja pojavljuje se umjetnost koja tematizira *memento mori* i literatura *ars bene moriendi*. To je išlo do te mjere da je Montaigne u 16. st. lapidarno kazao kako filozofirati zapravo znači naučiti umirati.⁶

Premda su neki crkveni oci smatrali kako svaki dobri kršćanin upravo žudi za smrću (Ivan Zlatousti), te da je tjelesna smrt za čovjeka dobro a ne zlo (Ambrozije Milanski, "jer imamo dobrog Gospodina"), većina je teoloških autoriteta od Augustina do Tome Akvinskoga naglašavala kako će vrlo mali broj duša biti spašen.⁷ Stoga se prirodni strah od smrti kao "kraja" (a koji je prisutan u gotovo svim periodima i kulturama) pretvorio u nešto religiozno, u strah od Suda i Pakla. A sve je još strašnije jer se ne zna čas kada se smrt može dogoditi, pa se stječe dojam kako su umjetnost i književnost perpetuirale kroničnu napetost, anksioznost.⁸ Zbog Istočnog Grijeha, svi su ljudi postali podložni propadanju (*destitutio*, po Hildegardi iz Bingena) i posljedično su od smrtnih postali *umirući (morituri)*. Paradoksalno, smrt i *cogitatio mortis* postale su središtem života.

Tijelo je prolazno, ono propada, a ljudi umiru već od mladosti. Tu misao dojmljivo izriče personificirana Smrt u *Slovu meštra Polikarpa*: "m'laden'cemь zalečь s'tavimь" (a što ima korijen u Ps 88, 15 "Bijedan sam i umirem već od dječastva").⁹ Zbog svega toga središte pažnje pomaknuto je s fizičkoga na ono

⁵ Usp. izlaganje M. CURSCHMANNA, 2007. (tekst u pripremi za tisak).

⁶ J. LE GOFF, 2004, 220.

⁷ Usp. P. DINZELBACHER, 1985, 42. Nadovezujući se na sv. Augustina, Robert je Grosseteste u svojim komentarima psaltira zapisao: "De prima igitur morte dici potest quid bonis bona sit malis mala. Secunda vero sine dubio sicut nullorum bonum, est ita nulli bona." – usp. www.grosseteste.com. Iz toga citata možemo zaključiti kako je prva, tjelesna smrt nešto prirodno i kako se svaki čovjek treba naučiti tako živjeti i tako umrijeti da "bonis bona sit".

⁸ Zanimljivo je spomenuti i marginaliju na fol. 9v zagrebačkog primjerka *Meštirije*, u kojoj netko (vlasnik?) kurzivnom glagoljicom upisuje spomen o vlastitoj očito opasnoj težoj bolesti, jer spominje "imih febru ogan i kašal ... sedmi dan mi bog ... milosti hva(la)" – zapis o vlastitoj bolesti je kao memento, vlastitog postojanja, ali i potvrda o opasnostima koje vrebaju na tijelo.

⁹ Citat iz rukopisnog "Petrisova zbornika" iz godine 1468.

što je vječno, a to je duša. Upravo je *smrt duše* bilo ono što se moralo i što se *moglo* izbjeći. Ti su stavovi sačuvani ne samo u filozofskim, teološkim i etičkim tekstovima nego se njihovi odrazi nalaze i u književnim djelima, napose u žanru *vizija*. One izazivaju kreativnu individualnu reakciju i mogu potaknuti na suosjećanje. I u kasnom srednjovjekovlju eshatološke su vizije, premda postanjem znatno starije, bile obljubljeni štivo. U hrvatskoglagoljskim zbornicima 15. pa i 16. st. zapisane su primjerice duga i kraća verzija "Pavlove vizije", kraća verzija "Abrahamove vizije", i "Bogorodičina apokalipsa". Prevedene su i kasnosrednjovjekovne vizije kao "Tundalova vizija", "Čistilište sv. Patricija" i "Viđenje svetog Bernarda". Sve te vizije prikazuju stanje duša u onostranosti kao "sada", nešto što dušu može zadesiti u bilo koje vrijeme. Takvo usadašnjavanje vječnosti tipičan je postupak eshatoloških vizija, a ovamo se uklapa i *Meštija* – ne samo s refleksijama i molitvama već i s kratkim narativnim dijelovima (egzemplima). Međutim, dok eshatološke vizije opisuju usud duša nakon smrti, dotle *Meštija* tematizira *prijelaz* iz svakodnevnice fizičke realnosti u transcendenciju, i to pojedinačni prijelaz.

Zrelo i kasno srednjovjekovlje u središte je zanimanja postavilo jedinku, ljudski individuum, što uvjetuje novu, drugačiju osjećajnost pa i poimanje smrti. Takav je stav još izrazitiji pojavom humanističkih i renesansnih nazora. Svaki se pojedinac trebao suočiti s vlastitom smrtnošću i trebao je stupiti pred vrata vječnosti kao pojedinac, kao "ja". U idealnom slučaju umiranje nije bilo samotno, skriveno – čovjek nije bio napušten, uz njega su bili svećenik, obitelj i prijatelji da ga bodre u trenutcima agonije.

Kako bi izbjegli pandže druge smrti, ljudi su morali stalno biti pripravnici. Sofisticirani obredi pomaganja umirućima bili su razrađeni u *Ars bene moriendi* (=Meštija od dobra umrtija).

III.

Smrt je bila značajna preokupacija kasnog srednjeg vijeka, njome su se bavili i teolozi i moralisti i pisci.¹⁰ Prolaznost, dapače raspadljivost svega tjelesnoga i ovozemaljskoga opsesija je i likovne umjetnosti¹¹ i pisane riječi, pa i glazbe (mrtvačka sekvenca *Dies irae*, brojni napjevi kao npr. *Ad mortem festinamus* u "Libre Vermell de Montserrat" itd.). Literatura "Artes moriendi"

¹⁰ Usp. detaljno o različitim aspektima i fenomenima vezanima uz tematiku u zborniku E. DU BRUCK – B. GUSICK, 1999; a od monografija npr. F. S. PAXTON, 1990; T. S. R. BOASE, 1972.

¹¹ Primjerice, brojni prikazi plesa mrtvacu, triju živih i triju umrlih, kola sreće - pa čak i dio jedinstvena opusa H. Boscha! Usp. o njemu W. S. GIBSON, 1993.

rađa se početkom 15. st. Gotovo je moguće govoriti o njima kao posebnom žanru, jer su takva djela bila iznimno popularna do u 17. st. No, ispravnije bi bilo govoriti o skupini djela koje povezuje zajednička tema i motivika, te srodne poruke. Zamišljena kao pastoralna pouka, dakle kao literatura namijenjena kleru, iz brojnih je razloga prešla i u širu laičku sferu, kako bi svi bili spremni pomoći bližnjemu.¹² Srednji je vijek cijenio *artes*, pojam koji u sebi ujedinjuje "umjetničko" i "umješnost". Pobožno živjeti i umrijeti također je *ars*, a postignuću ili ispunjenju toga pridonosili su didaktični priručnici koji opisuju dramatičnu smrtne borbe. Ta se dakle *ars* mogla barem donekle naučiti, ljudi su bili pozvani da se izvješte u izbjeavanju stupica Zloga.¹³

Priprema za dobru kršćansku smrt jedan od korijena ima u djelu benediktinca Anselma Canterburyjskog "Admonitio morienti (et de peccatis suis nimis formidanti)". Najveći je poticaj toj novoj vrsti dao Jean Gerson, jer u njegovu "Opus tripartitum" treći dio nosi naslov "Ars moriendi"; upravo je on postao jezgrom kasnijega promišljanja dobre smrti. Na njega se naslanja anonimno "Speculum (ili Tractatus) Artis Bene Moriendi" (nastalo između 1414. i 1418. u Beču). Duža verzija djela bila je vrlo popularna u latinskom i zapadnoeuropskim jezicima, a drugo poglavlje (ono koje opisuje iskušavanje duše na pet načina) od sredine 15. st. živi kao zasebno djelo. Ono je u konačnu obliku pripisivano različitim autorima, a također su tiskana brojna izdanja.¹⁴ Huizinga tvrdi kako je, zajedno s plesom mrtvaca, "Ars moriendi" iznimno brzo osvojila svijet religiozne misli.¹⁵ "Ars moriendi" nije liturgijsko djelo, ali je bila modelirana poput kakva obreda; trebalo je u zadnjim časovima bodriti preplašenu i slabu dušu i pripremiti je na odsudnu borbu s đavlom. Nastojalo se smrt učiniti dostojnom čovjeka. Đavao će iskušavati dušu raznim izazovima (očajanje, sumnja, nestrpljivost u bolesti, oholost zbog svoje vrline, pohlepa za zemaljskim dobrima), a anđeo će mu pomagati da se othrvava. No, odluka i konačni ishod u rukama su umirućega! Da parafraziram misao Hildegarde iz Bingena u njezinu "Liber vitae meritorum": ljudi imaju mogućnost razlikovati dobro od zla, zato se ne mogu opravdati za počinjene grijehove – mogu se samo pokajati. A (po)kajanje zauzima središnje mjesto i u *Meštiji*.

¹² O razvoju literature "Artes bene moriendi" v. N. L. BEATTY, 1970.

¹³ *LEKSIKON ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, 133. Nameće se paralela s modernim vremenom, kada se osnivaju hospiciji u kojima se provodi palijativna skrb za neizlječivo bolesne. U današnje je vrijeme naglasak dakako drugdje - nema toliko vjerskoga, ili je ono drugačije izraženo, a prisutni su suvremeni učinkoviti načini analgezije i pružanja olakšanja tjelesnih patnji, osobito boli. Pa ipak, "Ars bene moriendi" i danas nudi vrijedan povijesni uzorak za postavljanje temeljnih egzistencijalnih pitanja i suočavanja s njima.

¹⁴ P. KOLENDIĆ, 1933, 328-329.

¹⁵ J. HUIZINGA, 1991, 136.

Središnji je dio djela onaj koji govori o pet načina na koje đavoli iskušavaju umirućega i o pet utjeha ili duhovnih oružja kojima se umirući može oduprijeti Zlome. To se poglavlje često uklapalo u druga moralnopoučna djela.¹⁶ Nije neobično da se scena smrtno postelje nađe naslikana u časoslovima, čak i u medicinskim priručnicima, jer se u njoj povezuju liječnička nastojanja da se pomogne bolesniku, s vjerskom utjehom i pripremom za odlazak duše s ovoga svijeta. U tom času *ars medicinae* ustupa pred *ars moriendi*.¹⁷

IV.

Jezik teksta senjske *Meštije* jest čakavština, s rijetkim elementima crkvenoslavenskoga – po tome je tipičan primjer neliturgijskih knjiga zreloga srednjovjekovlja. Nepoznati je prevoditelj preuzeo i pogreške iz latinskoga predloška (npr. od opitan'ê ke se imaûť činiti onomu ki e na smrti *drugi del'...*" = De interrogationibus fiendis a morituris particula secunda" umj. "tertia").¹⁸ Ima i neprevedenih latinskih riječi koje se ili često ponavljaju ili su "terminus technicus" (fundament, erêziû, artikule od vere, perikuli, desperacion; ponegdje je prijevod nedotjeran: vsakomu ... seguro umriti, ti tebe poniziš' – ali toga ima i u *Spovidi*).¹⁹ *Meštiju* Hercigonja smatra novim tipom hrvatskoglagoljske parenetičke proze,²⁰ u kontinuitetu od kolofona *Novakova misala*, preko mrtvačkih sekvencija u liturgijskim knjigama i zbornicima 15. i 16. st., do književnih ostvaraja tipa *Slova meštra Polikarpa*. *Meštija* na specifičan način zrcali temeljne vrednote jedne davne epohe. Djelo ima šest opsežnijih poglavlja u kojima se razrađuje priprema vjernika na rastanak s ovim svijetom, te priprema onih koji su u tom času s njim. Izrijekom se kaže "ne samo redovnik' da oče vs(a)ki krst'ênin' dobar i devot' ko dobro i seguro umriti želi tako ima živiti ... da vsaku uru kada bog' bude otiti umriti more". Bilo je vjerovano da je iznimno važno "dobro i seguro od (o)voga svita iziti i umriti", jer je zbog "zakona od nature vsim' umriti" a to se zbiva "kada i kadi b(og)' vsemogući oti" (1v). Ne zna se čas kada će se to dogoditi, zato valja stalno biti pripravan – "oče di niki mudr'c' e(st') pravadno imeti srci i vol' va vsako vrime na višna da kada godi semrt' pride pripravna naide" (2v). Samo tada je "bolši e dan' od smrti nego li dan' od roen'ê" (1r)!

¹⁶ *LEXIKON des Mittelalters*, 1999, 1039-1044.

¹⁷ N. G. SIRAIŠI 1990, 45.

¹⁸ P. KOLENDIĆ, 1933, 330.

¹⁹ E. HERCIGONJA, 1975, 229-230; A. NAZOR, 1971, 423.

²⁰ E. HERCIGONJA, 1975, 228-229.

Tekst na neizravni način postupno slijedi različite faze agonije, od vremena dok je umirući sposoban reagirati, do krajnjeg časa kada umjesto njega govore i mole njegovi bližnji.²¹ Jezgra sastava je vizija, odnosno ukazanje bića iz transcencije – anđela i đavla koji se bore za dušu umirućega. On taj sukob *vidi*, ali se doima kao da u njemu ne sudjeluje. Njegov se glas ne čuje. Međutim, srednjovjekovna kultura bitno je usmena – spas dolazi kroz slušanje! Umiruća je duša nemoćna, pasivna, preplašena, a spor anđela i đavla može u nje izazvati grozu pa i očajanje. Upravo je očajanje, malodušnost i sumnja u mogućnost spasa najveće zlo na koje upozorava *Meštrija od dobra umrtija* – jer njima đavao nastoji odvratiti dušu od Boga. Stoga bolesniku/umirućemu moraju pomoći ljudi oko njega da ga osnaže u samrtnoj borbi. Prenje, sukob anđela i đavla oko toga kome će pripasti duša umirućega čovjeka vrlo je star motiv i nalazi se u brojnim eshatološkim vizijama (npr. apokrifnoj "Pavlovoj viziji", mlađim "Vita sancti Fursei", "Tundalovoj viziji") i moralitetima (kod nas primjerice u prenju "Karanie i pregovaranie ko čini anjel dobri s tilom"). Središnji je biblijski uzor motivu sukoba Dobra i Zla oko duše 3. glava Knjige Zaharijine, s vizijom u kojoj je Jošua stavljen između Jahvina anđela i sotone.

Na jezgru prenja đavla i anđela, odnosno na đavolje napasti u časovima umiranja u *Meštriji* su nadovezane pouke, refleksivni tekstovi s citatima/parafrazama Biblije i crkvenih autoriteta, pa i kratki narativni sastavi (egzempli). Nemoć umiruće osobe – bilo zbog straha, bilo zbog tjelesne bolesti – dodatni je poticaj okolini da mu pomogne, da drugi iznesu dio tereta, da mole i budu pripravnj. Zato se u tekstu upozorava: "Budući vse spasen'e č(lovê)č(a)sko stalo na konci. S pombû²² ima nastoêti vsaki da tovariša ali priêtela verna i devota i dostoina pred smrtiû obere ki na konci pri nemъ stoi da na tvrdostanstvi vere k trplenû i devocionu i takoe na ufan'e i na nasledovan'e do koca nega s pomnû vsaku da na to napučue i da mu dobru volû i srd'ce prida i da oêe vse na smrti budući č(lovê)къ molitve zgora pisane nad nimъ verno

²¹ Jedan stari engleski rukopis navodi sljedeće stihove koji povezuju "signa agoniae" s molitvenim tekstovima koje valja izgovoriti: "Whan thi hed qualyth, memento/Whan thi lypys blackyth, confessio/Whan thi nose scharpeth, contricio/Whan thi lymmys staryth, satisfaccio/Whan thi brest panteth, nosce te ipsum/Whan thi wynde wanyth, miserere/Whan thi eyne flymyn, Libera me domine/Whan deth folowyth, venite ad judicium" - E. DUFFY, 1991, 313. Moguće je pretpostaviti da je molitvene tekstove/molitve kazivao netko drugi, jer umirući to više nije bio u stanju učiniti. O "signa agoniae" u hrvatskoglagoljskoj tradiciji usp. S. FATOVIĆ-FERENČIĆ, M.-A. DÜRRIGL, 2000. O "bajalicama" koje su izgovarane uz uzglavlje umirućega usp. A. ZARADIJA KIŠ, 2005.

²² Pogrešno, umjesto "s pomnû"?

pročti(ti) i reci..." (fol. 23r). To je zapravo sukus i svrha djela: vjoran i dostojan (!) prijatelj treba pažljivo pomoći i moliti za umirućega, ili umjesto njega.²³

Ovdje valja zastati i upozoriti na važnu značajku srednjovjekovna promišljanja i shvaćanja (tjelesne) smrti, koja je danas teško prihvatljiva zapadnoj civilizaciji, čime se *cogitatio mortis* otkriva kao povijesna kategorija. Naime, za srednjovjekovna je čovjeka nagla smrt bila nešto zastrašujuće i nepoželjno, a nije se bježalo od umiranja kao *procesa*. Danas se rabe izrazi kao "dobra smrt", "blaga smrt", "good death" – u srednjem je vijeku riječ *moriendi*, a ona podrazumijeva trajanje, proces ("dobro umiranje", "good dying").²⁴ To proizlazi iz religioznog poimanja smrti, međutim može imati i reperkusije na psihološku sferu. Smrt, smrtnost i umiranje nije skrivano pod sag ili pod lažni veo eufemizama.²⁵

Pet iskušenja koja umirući treba prebroditi jesu: samosažaljenje zbog vlastite patnje, samozadovoljstvo moralnim vrlinama, težnja za zemaljskim i tjelesnim vrednotama, očajanje, te sumnja u mogućnost spasa. Ovim potonjim počinje opis napasti u *Meštiji*. Tekst počinje strašnim upozorenjem – tim je strašnije što je iskazano kao tvrdnja, kao činjenica: "Znati se ima da na smrti budući postavljeni Imaû napasti ali tent(a)c(i)oni takove kakove v životi svoemъ nigdarъ nisu imili. Esu za istinu takovihъ tent(a)c(i)oni ali napasti .d. (=4) računî poglavitihъ. Prva napast' e(stъ) suprotiva veri..." (fol. 2v); "Druga tentacionъ ali načinъ od iskušen'ê e(stъ) desperacionъ ka e suprotъ ufaniû..." (fol. 4r); "Peta iskušeniê ten'tacion' ali napastъ ... e(stъ) vêlika napastъ svitovn(i)hъ stvari od žene sini i priêteli" (fol. 5v). Tako slijede napasti, ali i vrline/kreposti koje su im suprotnosti – među tim polovima kreće se duša i odvija se život pojedinca. Srednjovjekovni je imaginarij smjestio čovjeka između Boga i sotone, pa mu se cijeli život odvijao u borbi između dobra i zla; "srednjega puta" nije bilo. Senjska *Meštija* nema istaknutog potpoglavlja za treću i četvrtu napast, tekst teče slobodno i dotiče se opasnosti ako se umirući "v netrplen'e postaviti" pa se postavlja trijada pitanja "O koliko stanoviti esi va

²³ Uputa u najstarijem hrvatskoglagoljskom misalu na fol. 276 cd kaže: "Ako nêki pokore proseći doklê p(o)p' pride govor' ot êzika izgubi postavljeno est' ako dobri svedoci svedokuû i da on' nemoćnik' po nêka znamenîê ukazue v sr(dъ)ci svoem' pokaēni p(o)pъ ispl'niti imat' v(ъ)sъ činъ pokorniku i otrêšit' ego".

²⁴ U suvremenom je poimanju smrt kao neki čin ili događaj – usp. A. JUŠIĆ, 2007, 125, gdje se ipak spominje spoj suvremene tehnike i "iskrenog ljudskog suosjećanja", kao svevremena potreba i zahtjev.

²⁵ Dakako, u idealnom slučaju; danas su metode liječenja i palijacije neusporedivo naprednije (osobito npr. analgezija), nego kada te pomoći objektivno nije bilo i nije niti moglo biti. No, i danas se javljaju ideje o smrti kao procesu, usp. S. FATOVIĆ-FERENČIĆ - M.-A. DÜRRIGL, 2000; A. JUŠIĆ, 2007.

veri koliko kripakъ v ufanii i koliko trdostann' v trplenui". Naime, već je Hildegarda iz Bingena očajanje i strah smatrala napastima koje čovjek svakako mora nadići, jer im je korijen u grijehu, u nevjeri. Slično i nešto mlađa mističarka Julian iz Norwicha, po kojoj čovjek često nema ufanja jer sam sebe smatra bezvrijednim – no, to pomanjkanje vjere u Božju pomoć istodobno je pogrešno i grešno. U *Meštiji* zatim slijedi iskušenje da se čovjek oholo uzvisuje zbog vlastite vrline, npr. "koliko dobra esi učinilъ" (i upozorenje da Bog "ne tebe zvisi"), zbog dobra koje je učinio i za koje očekuje nagradu.

Međutim, utješna je misao sljedeća: đavao može dušu pobijediti tek ako ona padne: "Znati se ima da v tentaciono toi i v inihъ sledećih dêvalъ nikomur nikakole, dokle v nem vlača vola dobri i odtlučena računa imati budetъ, ako hotenno k nemu ne pristane, obladati ga more" (fol. 2v-3r). Zato treba ispovijediti umirućega i treba za nj moliti. Takve "tentacioni" vrebaju stalno, zato treba uvijek biti pripravan – *quotidie morior*. Na začudni se način spajaju (ispravni) život i (ispravno) umiranje kao prijelaz u vječnost, u ono što je smatrano "pravim" životom. Da parafraziram Seneku, loše je živio onaj tko ne umije dobro umrijeti.

Za razliku od brojnih književnih i moralizatorskih djela koja zastrašivanjem od pakla i vječne kazne potiču ljude na pokajanje, djela kao *Meštija* imaju ponešto drugačiji ton: ona smiruju, daju nadu i ohrabrenje umirućima. Naglasak je premješten s grešnosti i straha od Pakla na Kristovu otkupiteljsku žrtvu, na nadu u spas svakoga tko se pokaje i vjeruje.²⁶ Svećenik je tješio i ispovijedao umirućega, duhovno ga vodio u teškim trenucima. Uz njega su stajali i obitelj i prijatelji, jer je umiranje bio "zajednički" događaj. Osim vjerskih, to je imalo i praktične implikacije, kao što su izmirenje, podmirivanje dugova itd.²⁷ Dodala bih kako je "Bene moriendi", ili ono što označava "meštriû od umrt'ê", zapravo oproštaj pojedinca od okoline, od života, od sebe sama, svojevrsno obraćenje "za vrimene". Pomoć je bila za umirućega, ali i za njegove bližnje. Kroz umiranje i smrt bliske osobe osvješćivali su vlastitu smrtnost i bili pozivani na *conversio morum*: i opet se tu povezuje pojedinačno i opće, "sada" i "tada", tjelesno i duhovno. Zato su *svi* trebali biti podučeni u *ars moriendi* kako je traženo na Koncilu u Firenci u 15. st.

Tu se pojavljuje tipično srednjovjekovna napetost: pojedinac je u središtu pažnje teksta, ali je umiranje društveni čin. Oko svakoga pojedinca su brojni neprijatelji ali i – *sperandum est* - brojni pomagači, svećenik, obitelj, prijatelji; međutim, najvažniji su pomagači oni iz transcendencije. Ritualnost djela nosi u

²⁶ E. DUFFY, 1992, 313-314.

²⁷ E. DUFFY, 1992, 313-327.

sebi mnogo performativnosti, gotovo teatralnosti – zadnji časovi pojedinca mala su individualna pozornica za opći Sud koji tek treba doći. Premda u *Meštiji* od umirućega nije čuti ni glasa, on je aktivan u konačnom određenju svoga usuda, hoće li biti spašen ili osuđen.²⁸

Sljedeći dio *Meštije* (i duže verzije "Ars bene moriendi") nabraja pitanja ("interrogationes") kojima svećenik vodi umirućega prema pokajanju i ispovjedi vjere u Kristovu otkupiteljsku žrtvu. Uopće je taj regimen izrazito Kristocentričan – premda se zazivaju i sveci,²⁹ napose arhanđeo Mihovil. Posebna je molitva upućena Bogorodici, milosrdnoj pomoćnici svakoga čovjeka, koja liječi ranu smrti.³⁰ "Molitva k b(la)ženoj devi bogorodici Neskvrrna ali neprikosnena i va vek' blagolsovena devo marie. Vse nevole pomožitennica pomozhi nam slatko i pokaži rabu tvoemu im(e) r(ek)' bratu našemu v napokonnemъ tvoe milostъ u lice v naipokonnei potrebi svoe žêleûçi i razreni vse nepriêtele nega v kriposti višnega sina tvoega g(ospo)d(i)na is(uhrst)a i s(ve)tago križa i oslobodi nega od vsake nevole tela i d(u)šê da hvale rečety i vzdastъ g(ospo)d(i)nu bogu va veki vekъ AMENЬ".

Vjera u Krista raspetoga spašava; nada se nudi i onome tko se tek u posljednji čas iskreno pokaje. Tu se srednji vijek otkriva i kao epoha *nade*. Kasni srednji vijek boji se pakla, ali vjeruje u postizanje rajskog blaženstva; tada je Čistilište postalo fokus straha. Međutim, da se postigne očišćenje barem od najtežih grijeha, trebalo se pokajati i popraviti već za života, "sada i ovdje", dok traje vlast milosti.³¹

Meštija kao da slijedi tijek agonije i sve veće tjelesne nemoći. Zato se zaključno poglavlje obraća samo onima koji stoje uz uzglavlje bolesnika/umirućega, jer on više ne može govoriti, ili je u takvu psihičkom stanju da više nije svjestan sebe.³² Njima se preporučuje koje molitve da izgovaraju dok duša njihova brata ide u Božje ruke. *Meštija* je upravljena nadalje na pomoć umirućemu, ali je također (manje direktno i manje izrazito) pomagala i drugima, činila bol gubitka podnošljivijom baš kroz *predstavu*, kroz razrađene i formalizirane oblike iskazivanja i pokazivanja (!) pobožnosti i uzajamnosti. Osim izgovaranja, tekstovi su mogli biti i "izvođeni", odnosno

²⁸ P. ARIÈS, 1981.

²⁹ Molitve su upućivane sv. Ivanu, Katarini, Margareti i Kristoforu protiv nagle smrti.

³⁰ Usp. C. RATH, www.abtei-st-hildegard.de/hildegard/werk

³¹ Kako piše u prenju četiriju Božjih kćeri "o č(lovê)če grêšni sada pomisli doklê hoće biti g(ospo)dstvo tvoe i vlast' milosti kada nam' tako grozno pravda prêti!".

³² Takvo se stanje opisuje npr. u "Signa agoniae" u Vranićevu zborniku: "Ako nemoćnik ne more ni spat ni počinut i otel bi da se prenaša ovamo onamo ne moguć počivati mirno v jednom mesti; Kada nemoćnik ne bi otel gledat svetlo ni ludi i da ga ludi ne vide" - usp. M.-A. DÜRRIGL - S. FATOVIĆ-FERENČIĆ, 1997.

kazivani s emfazom i uvjerenjem. Nameće se usporedba s molitvom za pomoć bolesniku iz Tkonskog zbornika,³³ koja od molbi za vraćanje zdravlja bolesniku postupno prelazi u molitvu za oprostjenje grijeha. Slično i *Meštija* koja na koncu zaključuje "prosti rabu tvoemu im(e) r(ek)' milosrdni is(us)e vse ča pomišlen'emь besedu ali učiněn'emь delomь ali ganut'emь močiû i čutstvi tela i d(u)še Sagriši i pravo odpučenje dai nemu zadovolno ..." (fol. 16v).

Namjena *Meštije* ukazuje na izrazito emocionalnu situaciju, a usmjerava pažnju na to da mi kao izučavatelji srednjovjekovne pisane tradicije – osobito narativnih/fabularnih djela, ali i nekih poučnih, praktičnih kakvo je *Meštija od dobra umrtija* – ne smijemo svoj pristup svesti na isključivo intelektualistički, kognitivni pristup. *Meštija* u svojem specifičnom humanizmu odražava duboku povezanost osjećajnosti s kršćanskim moralnim načelima. Iz *Meštije* prosijava osjećajnost, nastojanje oko smirivanja negativnih emocija (straha, malodušnosti, depresije) i oko poticanja na pozitivne osjećaje – ili barem na postizanje smirenja. Autor i prevoditelj ovoga djela znaju kako u tjeskobnim i mučnim trenucima nije lako zadržati *stabilitas*, tj. duhovnu upornost, izdržljivost i strpljenje. Prosijava i uvjeravanje, poticanje "začь govoru tebi dragi brate za istinu vêrui mani". (fol. 15 r) Takvo se uvjeravanje odnosi jednako na umirućega ali i na onoga koji za nj treba moliti.

V.

U jezgreni dio duhovnoga obzora *Meštije* uraštena je ideja o *telosu patnje*. Nebrojani srednjovjekovni tekstovi različite vrste pripadnosti tematiziraju svrhovitost, dapače vrijednost patnje i nagradu koju nosi strpljivo podnošenje raznih "ovozemaljskih" nedaća. Primjerice, tematizira to i personificirana Smrt u *Slovu meštra Polikarpa*, jer kori ljude koji žele umaknuti nedaćama i patnjama: "ki bi vazda živêti hotêli siko da bi vazda bili zdravi veseli bogati i pres' vsake skrbi i pomankan'ê a to ni im' na duševno spasenie Zač' brige i pomankaniê ka trpe na s(vê)t'a skozi to nim' mazda rezmnoži se v nebeskom' kralevstve ako totu protivna s pacien'ciû nositi budu".³⁴ U jednom drugom senjskom izdanju, u *Korizmenjaku* ona je ilustrirana dramatičnom pričom o svetom čovjeku koji strašno pati od "guta" i koji bi mijenjao dvije godine tjelesne patnje za dva dana u Čistilištu. No, pouka egzempluma vrlo je jasna: "budite kuntenti O mladi O stari buditê brže potrueni malo ovdî a nê imiti onamo kaštige". Oba djela, i *Korizmenjak* i *Meštija*, nastoje poučiti o vrijednosti gorke lekcije koju imaju bolest, patnja i trpljenje, o potrebi

³³ M.-A. DÜRRIGL, 1992.

³⁴ Citat iz Petrisova zbornika, fol 355 r.

izbjegavanja beznađa i razočaranja, te o potrebi zadržavanja ufanja, predanosti i strpljenja. I tu se negativne emocije (nestrpljivost, samosažaljenje, očajanje) nastoje obratiti u pozitivne, ne samo izravnim poučavanjem već opet emocijama što ih u primatelja izazivaju narativni, fabularni tekstovi – egzempla.³⁵

Tekstni dijelovi u sačuvanim primjercima *Meštije* poput kakva se *ronda* uvijek iznova ponavljaju i vraćaju na "ten'tacioni" i na duhovnu pouku umirućemu. Na početku se od njega očekuje sudjelovanje, jer se navode upute za ispovijed, tj. na koja pitanja svećenik treba obratiti posebnu pažnju. Kako tekst odmiče, upute se premještaju s umirućega na njegovu okolinu – s jedne je strane to logično, jer tekst/postupak prati fizičko slabljenje osobe. Pisac se vraća na napasti, ali sada se obraća okolini: "da ne vpade v dešpiranie predstaviti emu se ona ka v drugomъ delu od napasti dišp(er)(a)niê rečêna esu i takoe da se ima naučiti da očê suprotъ inimъ iskušenamъ ali napastomъ ke su ondi postavlene kripakъ da ima biti krotko i muški suproteči se...". Nadalje, vraćajući se na žalovanje za ovozemaljskim, "priêтели t(ê)lesni žena Sinove bogatastvo ali blago i ina vr(ê)m(e)nna da ne spominaû se nego koliko nemoćnoga d(u)h(o)vno zdravie potribue". (usp. fol. 13-15 r)³⁶

Kolikogod tekst bio usmjeren na umiruću osobu, ne smije se zanemariti učinak na one koji sudjeluju u procesu. Govoriti i moliti za drugoga, za onoga koji to više ne može i potpuno je nemoćan, ima snažan učinak identifikacije, a time neizravno i na ispravljanje vlastita života. Sudjelovati u obredu također je zrcalo, i u njemu se povezuju sadašnjost i budućnost, "on" i "ja". U tom usadašnjenu i poopćavanju očituje se poticaj na ispravljanje života (uvijek valja izbjegavati "ten'tacioni" kao "dešperacionъ" ili "netr'plenie") - jedna od temeljnih uputa i poruka ovoga djela: "ako očešъ segurъ biti nastoi i tud'e čini ča morêšъ dokle si zdravъ i pametъ v sebi imašъ"! (fol. 15 r-v) To je poziv *carpe diem* na obrnut način: ne ubiru se plodovi materijalni, već duhovni i duševni na vrijeme, jer je u pozadini upozorenje *memento mori*. Još jedna važna pojava iščitava se iz tekstova tipa *Meštije* - njima se stvara *zajednica* ne samo u vjerskom već u praktičnom, svakodnevnom smislu ljudske povezanosti. Ona je opet ispletana oko fundamentalne svrhe djela: "prvo nerъ ga smr't ga naidetъ da naučit Ta od m(e)štrie dobra umrtiê". Svaki čovjek uvijek treba biti spreman, treba biti sposoban upustiti se s pouzdanjem u smrtnu borbu u kojoj će se oko

³⁵ M.-A. DÜRRIGL - S. FATOVIĆ-FERENČIĆ, 2004. O "radnoj definiciji" egzempla kao srednjovjekovnog žanra usp. C. BREMOND - J. LE GOFF - J.-C. SCHMITT, 1996; M.-A. DÜRRIGL, 2002.

³⁶ Upute dakle i kako razgovarati s bolesnikom, kako ga se ne bi nehotice dovelo u još težu situaciju.

njegove duše voditi bitka đavla i anđela. Djela tipa "Ars bene moriendi" prostoriju u kojoj se umirući nalazi pretvaraju u pozornicu borbe koja u pojedinačnom, sada i ovdje predstavlja (!) Sud koji se događa na kraju vremena. Na taj se način umiranje možda teatralizira, ali se još bitnije povezuje sada i tada, pojedinačno i opće, tjelesno i duševno. Strašna vizija napastujućih vragova sa svojim lukavstvima i raznim "orudima" mogla je obeshrabriti i najodvažnije; nada pak u pomoć anđela koji se pojavljuju da onemogućuje đavle u naumu mogla je u trenucima agonije biti slabašna. Borba đavla i anđela ostavlja pacijenta i njegovu dušu na vjetrometini, poput kakve igračke, kakva pasivnog, bespomoćnog objekta – no, to je tek jedan aspekt smrtne borbe. U njoj je pojedinac ipak pozvan da se osokoli i da pokuša umaknuti opasnostima napasti i iskušenja.

VI.

Na primjeru senjske *Meštije* o viziji se može govoriti tek uvjetno – jezgra je *ukazanje* anđela i đavla na koncu života, ali je to primjer kasnosrednjovjekovnog prerađivanja eshatoloških vizija i njihovo uključivanje u druge žanrove, pa i u ovakva djela moralnodidaktičnog karaktera. *Meštija* je poučni tekst, nešto kao kateheza za laike u koju su ušli odzvuci liturgijskoga stila, te poneki narativni dio kao ilustracija pouke ili adhortacije. Nije riječ o *potpunoj odsutnosti* fabuliranja ili pripovijedanja, već ga u poučnom tekstu ima manje i izrazito je podređeno praktičnome.

Formulaični diskurs, odnosno diskurs koji obiluje formulama i općim mjestima bio je vrlo privlačan nečemu što se može nazvati "kolektivnim pamćenjem". Pamćenje i sjećanje – *re-collectio* kao posljedični postupak u kompoziciji književnih tekstova! – bili su kohezivna poveznica zajednice, tj. društva koje je postupno "prelazilo" iz usmene u pisanu kulturu.³⁷ U *Meštiji* estetska funkcija prosijava tek mjestimično, naglasak je na praktičnoj funkciji teksta.

Prijepor anđela i đavla oko konačnoga usuda duše vrlo je popularan srednjovjekovni motiv. Zatječe se, primjerice, u dužoj verziji popularne apokrifne "Pavlove vizije", u moralnopoučnim sastavima (npr. u tzv. Ljubljanskom glagoljskom zborniku zapisan je sastav koji pripovijeda da je apostol Pavao bio prvi koji je vidio "къко по д(у)шу прав(а)дну і гриш'ну прідут' бл(а)зи і зали ан'ј(е)лі. Ічуџи в'сѣки с'воиџ' дѣлѣ зали ан'ј(е)лѣ залиѣ дѣлѣ."). U tekstu pak *Meštije* taj je motiv jezgra oko koje se gradi poučni tekst, s elementima pseudo-ritualnoga. Ovako "izdvojena" epizoda/scena manje je

³⁷ M. CARRUTHERS, 1992.

ekspresivna i ima manje književnih odlika, jer poučna i upozoravajuća funkcija znatno pretežu nad elementima estetskog označenja. Ovdje valja upozoriti na naoko sitan detalj, koji je po mojem mišljenju vrlo značajan: naime, dok se u dužoj verziji "Pavlove vizije" anđeli i đavli spore oko duše *umrloga* čovjeka (pasivne i vođene kroz drugi svijet), dotle se u *Meštiji* prenje događa još za života. To je odraz srednjovjekovnog humanizma, jer se naglašava kako će spas ili prokletstvo ovisiti o pojedinačnoj odluci, o njegovu ponašanju "sada i ovdje". Dakako, lukavi će đavao napastovati dušu u trenutcima tjelesne agonije, u trenutcima krajnje slabosti, ali baš zbog toga u pomoć pritiječu dobri ljudi – i najvažniji pomoćnici, a to su anđeli.

VII.

U tkivo poučnoga i molitvenoga teksta uklopljena su i egzemplja vezana uz temu umiranja i vječne sudbine. Izrijekom se kaže "da prilikami ali pritchami dostoinimi k(ako) v konpendii od teoloiije istina udrži se" (fol. 15 r). Tako se, primjerice, čita duži tekst koji pod zaglavkom "prilika" pripovijeda o ukazanju pape nakon smrti s "potvrdom" učinkovitosti ovakve vrste pobožnosti i molitava za umirućega:

"Biše niki papa ki kada pridê na smrtъ pitaše kapelana svoga muža dobra i devota koga vele lûblaše kimi pomoč'mi po s'mrti nega otiše (?) pomoći mu pred b(ogo)mъ odgovori le da vsimi kimi moći bude i ki koli zapovi (?) za spasenie d(u)še nega da oče učiniti. Tada papa r(e)če ja prošu od t(e)bê ine pomoći nere kada me vidišъ ûrъ umiruča ali na smrtъ postavljena g(ospod)nû molitvu ča e O(tъ)če n(ašъ) za me trikratъ da rečešъ ki nemu to dobrovolno obeča i r(e)če mu papa Kada prvi o(tъ)če n(ašъ) r(e)češъ reci v častъ stuženiê smrti is(u)h(rъsto)ve moleći ga da množastvo negova krvavoga pota ki za strahъ nega nevole ali muke za n(a)s obilno izliê suprotъ množastvu grihovъ moiъ o(tъ)cu prikazati i pokazati mu da dostoit se za vse nevole muke i stuženiê kê za gr(i)he moe dostoj(a)n samъ Kada drugi o(tъ)če n(ašъ) r(e)češъ reci na častъ sviъ mukъ i žlkosti is(u)h(rъst)a ko na križi trpe a na ime v onu uru kada s(ve)ta d(u)ša nega od t(ê)la nega s(ve)toga izašla e da ne o(tъ)cu prikazati i pokazati dostoil bi se suprotъ vsimъ mukamъ i boleznemъ ke za gr(ê)he moe biû se da samъ dostoêň prieti. Kada rečešъ tretí o(tъ)če n(ašъ) r'ci v častъ neizrečene lûb'vi is(u)h(rъst)a ... To rekši obeča se kapelanъ vsa ta dobrovol'no učiniti ko i učini S pomnû i devocionomъ ... Po smrti vrativši sê papa Svitalъ i bliskaûçi se hvalo veliko (!) nemu vzda govor(e)çi da bez vsake muke bê izb(a)vlenъ ... Zato otkrivenie i zočítovan'e ko r(e)čeni kapêlanъ mnozimъ odkri v mnoziъ mestihъ običaj e(stъ) postalъ da ondi r(e)čeni načiň molitvé

pred' umiraûćimi devoto obslužuie se pod ufan'emъ stanovitimъ da mol(i)t(a)vъ t(a)ko učinena da e vridan č(lovê)ka od d'êvla izb(a)v(i)ti." (fol. 20 r – 21 v)

Zbivanje počinje *in medias res*, sa šturim formulaičnim predstavljanjem likova - oni svojom tipičnošću također djeluju kao svojevrсни topos, opće mjesto, što u cjelini *Meštija* ima funkcionalnu vrijednost. To su papa, glavav katoličke crkve, te jedan odani kapelan – dok se za odnos prema papi u primatelja može pretpostaviti poštovanje, dotle je kapelan *imitabilis*. U aktantskoj mreži papa bi mogao biti subjekt, dok je kapelan tipični pomoćnik. Poruka je kao i namjera teksta poticanje na ispovijed i potvrda spasonosnosti ispovijedi. Likovi su funkcije koji tu poruku oživljuju. Priča je tipična, svedena na minimum. Poruka koju vidjelac dobiva od osobe koja se ukazuje vezana je uz sudbinu duše u vječnosti (što je odbljesak starijih eshatoloških vizija). Takova (pod)vrsta vizija koja povezuje elemente starijih vizija (a to su putovanja kroz onostranost) s mlađim ukazanjima (nebeskih osoba u "sada i ovdje" vidjelaca), po mišljenju Dinzelbachera, nastaje u europskoj literaturi u 15. st.³⁸ *Meštija* je strukturirana tako da uz refleksivne i molitvene tekstove stoji i narativni tekst čija je funkcija ilustracija i pojačavanje dojma. "Prilika" o ukazanju pape kapelanu potvrda je korisnosti molitava za umiruće i umrle, te svojevršno tumačenje jednoga običaja. U kontekstu *Meštija* kao cjeline ova je "prilika" mogla imati snažan psihološki učinak.

Općenito gledano, djelo je tipičan primjer srednjovjekovnog komponiranja manjih dijelova koji se mogu kombinirati i slagati uvijek u nove, drugačije cjeline, jer se tu zatječu molitve, pitanja kao dio ispovijedi i egzempla. Dakako, istine se smiju ilustrirati samo "dostoinimi" egzemplima. Uklapaju se ovamo i refleksije na popularna hagiografska djela, npr. na napastovanje sv. Antona Opata u pustinji: "r(e)če d'êval an'tone ti si me dobilъ kada zaistinu tebe zvisiti oću ti tebê ponizišъ i kada tebe oću poniziti ti tebe zdv(i)žišъ". Slobodno se asociraju i biblijska mjesta, npr. da čovjek mora biti "po obrazu pavla ki reče želimъ rezdrešiti se i biti sa isukrstomъ" (fol. 2v). Prisutno je i pozivanje na autoritete bez navođenja izvora, jer je naglasak na onome što se kaže: "oće di niki mudr'съ e(stъ) pravadno imeti srci i volû va vsako vrime na višna da kada godi semrtъ pride pripravna naide". (fol. 2v) Općenito gledano, *Meštija* kao nefikcionalno pragmatično djelo povezuje unutartekstnu i izvantekstnu situaciju, stalno prodirući u svijet i svijest primatelja – nastoji ga podučiti i ganuti, prestrašiti i ohrabriti. Tekst također korelira s upamćenim ("općepoznatim") sadržajima, od molitava do narativnih tekstova, nastojeći u primatelja (i u umirućega, i u njegovoj okolini) potaknuti

³⁸ P. DINZELBACHER, 1989, 30-31.

niz asocijacija na grijeh i vrlinu, kaznu i nagradu. U duhu praktičnog karaktera *Meštije*, asocijacije su tek naznačene i ne može se govoriti o interdiskursu kakav se, primjerice, zatječe u narativnim sastavima.

VIII.

Zaključno se može kazati kako u *Meštiji* nema mnogo elemenata narativnoga, niti je izraženo nastojanje oko estetičkog označenja. Međutim, mogu se ipak primijetiti neki tipični stilski postupci hrvatske glagoljske pismenosti, kao što su uporaba kontaktne (većinom eksplikativne) sinonimije/dijada (tovariša ali priêtela, verna i devota, tentacioni ali napasti; otkrivenie i zočítovan'e; dobro i seguro umriti; prilikami ali pritčami); česte trijade (verna i devota i dostoina; nevole muke i stuženiê); brojne antiteze (zvisiti-ponizišb, zdravi-nemočni). Antiteza nije samo figura stila, već je dijelom tekst građen na načelu antiteze: davao navaljuje na dušu napastima, dok ga anđeli brane krepostima, a svećenik i prijatelji mole za nju; sada umirući trpi – u vječnosti može postići vječnu nagradu; prema van on je pasivan i nemoćan – unutar nja snaga mu treba ostati nepomućena; umire pojedinac – prisutna je zajednica itd. U *Meštiji* se prepoznaju daleki odzvuci stila liturgijskih knjiga. To nije začudno, jer je znatan dio vjerskoga obrazovanja srednjovjekovni laik dobio iz liturgije. Kroz crkvene su obrede ljudi učili što znači biti kršćanin. Vjera je za njih bila uprisutnjenje Boga, ali i poziv na odgovor, na reakciju, na djelovanje.³⁹ Oгледа se to i iz *Meštije*: odgovor je trebao biti i admirativan (prema Kristovoj otkupiteljskoj žrtvi) i imitativan (prema svecima), ali i poticajan u smislu prihvaćanja normi ponašanja i vrednota, te poticaj na uzajamnost života (pa i umiranja!) s drugima. Upravo je potonje vrlo izrazito prisutno u poruci, ali i u strukturi senjske *Meštije*.

Na rijetkim se mjestima u *Meštiji* nazire prosijavanje elemenata egzaltiranijeg stila. To je posljedica namjene knjižice, tj. njezina sadržaja koji je smatran vrlo bitnim, a s druge strane je riječ o izvlačenju formulacija iz škrinje pamćenja i njihovo komponiranje u novu cjelinu. Sinkrazija katehetskih uputa i pitanja za ispovijed (izrazito ili isključivo praktičnog teksta), molitava i egzempala (narativnih tekstova) tipična je za srednjovjekovni način komponiranja djela, pa tako i za postupak naših glagoljaša. Dakako, miješanje žanrova nije samo fenomen naše književnosti. Predilekcija glagoljaša za dijalogizaciju, za dramaturgizaciju teksta – makar bio poučan, sasvim praktičan po prvotnoj namjeni! – prisutna je i ovdje, u uputama za *bene vivendi* (!). Pouka o dobrom umiranju istodobno je pouka za čestit i ispravan život kojim će,

³⁹ A to je uvijek bilo "in community with other believers" – usp. E. B. VITZ, 2005, 25.

vjerovalo se, čovjek izbjeći vječnu kaznu. Progovarajući o tako bitnoj temi, pisac (i prevoditelj), osim odmjerena izlaganja i tumačenja, uvode dijalog u sastav, kako bi njime dodatno potakli primatelje. Primjer je rudimentarne dijalogizacije, npr. "i nasledui č(lovê)kь b(la)ženoga an't(o)na k(o)mu r(e)če d'èval an'tone ti si me dobilь kada zaistinu tebe zvisiti oču ti tebê ponizišь i kada tebe oču poniziti ti tebe zdv(i)žišь. Tako da učinitь vsaki ali zdravi ali nemočni premorenь biva d'èvalь."

Struktura djela kao cjeline, premda je sačuvano u krnjim primjercima, važna je po tome što se u njoj zrcali opća značajka hrvatskoglagojske (kasno)srednjovjekovne pismenosti, a to je miješanje književnih (pod)vrsta i modusa, njihovo preklapanje i međusobna kombinacija. Vrlo je omiljeno umetanje egzempala u tkivo moralnopoučnih sastava, čime se temeljne poruke ilustriraju i čine pristupačnima, čime se primatelj potiče na bolje razumijevanje i dublje usvajanje, ton se djela možda i popularizira, uporabom dijaloga prekida se jednoličnost, a postiže dramaturgija i dinamizacija.

Meštrija od dobra umrtija djelo je u kojem se spajaju vjera i umjetnost riječi, moralnodidaktično i dramatično, teologija i književnost. Susreću se tu život i smrt, jer su neke pouke/upozorenja napisane za one koji će živjeti: samo oni koji žive ispravno mogu se nadati spasu. U tome vidim odraz tjeskobnog svjetonazora kasnoga srednjeg vijeka, ali djelo u sebi krije i zrnice humanizma. Ono je i poziv na solidarnost, na zajedništvo, na *communio peccatorum* u punom značenju riječi, kao i snažan poticaj za nadu u Božje milosrđe u jednom vremenu koje nam kroz stoljeća progovara svojim strahovima i tjeskobama. U tom je smislu *Meštrija* zrcalo svoga vremena.

Cijela *Meštrija* odiše svojevrsnim korizmenim ozračjem, nakon iskušenja i patnji očekuje se spas, obećava se druga obala, obećava se pomoć na zemlji i spas "tamo", u vječnosti. *Meštrija* povezuje ispravni način života s nadom u milost, u oprost; povezuje čovjeka kao grešno, posrnulo biće s Božjom dobrotom. Oblikovana je tako da postupno, antitezom i gradacijom kroz pouke, pozive i upozorenja, molitve, citate i egzempla nastoji istovremeno poučiti (*docere*) i motivirati (*movere*) – usprkos patnji, strahu i tuzi nudi se nada. To je naoko neugledno senjsko izdanje težilo biti i izvorištem poticaja na konkretne životne odluke. Kroz prizmu pogleda u vječnost *Meštrija od dobra umrtija*, dakle *Ars bene moriendi* kao čin i kao "umješnost", "umijeće", kao proces bila je istodobno *cilj* kojemu se težilo i *izvor* (kakve-takve) utjehe. Kroz dobro umiranje i dobru smrt gradi se most između sadašnjega, prolaznog života i života u vječnosti. Naoko nespojivo, u ovoj se vrsti literature sastaju neumitnost i sveprisutnost smrti sa životom koji će, vjerovalo se, na koncu ipak pobijediti. Svijest o prolaznosti i propadljivosti zemaljskih dobara i tijela trebaju ustuknuti

pred životom koji stoji u središtu pažnje čak i ovoga djela. No, na vječnost su pozvani malobrojni, stoga je slabom, sićušnom, grešnom čovjeku valjalo stalno biti pripravan: "vs(a)ki krst'êninъ dobar i devotъ ko dobro i seguro umriti želi tako ima živiti ... da vsaku uru kada bogъ bude otiti umriti more". Preko stalnih poziva na pokoru i uputa za ispovijed bolesnika (a neizravno je to sigurno imalo utjecaja i na njegovu okolinu) stiže se do nade, do molbe za otpuštanjem grijeha i do molitve da Bog primi nemoćnoga u svoje kraljevstvo. Od kušnji velikoga tjedna do nade u oprost, u milost – tako, čini mi se, teče misao *Meštije*.

Djelatnost tiskare nesumnjivo je jedan od vrhunaca senjskoga glagoljaškog kruga. *Meštija od dobra umrtija* još čeka detaljniju analizu, ali i ovaj prikaz pokazuje njezino iznimno kulturnopovijesno značenje, jer ta naoko neugledna knjižica svjedoči kako su glagoljaši htjeli, znali i umijeli prevesti i tiskati suvremena djela – vrlo rano, već 1507./08. godine! To je još jedan dokaz kako su hrvatski glagoljaši bili otvoreni suvremenim strujanjima zapadnoeuropske kulture i književnosti.⁴⁰

Literatura

ANGST im Mittelater, Paderborn, 1996.

Philippe ARIÈS, *The Hour of Our Death* (prev. H. Weaver), New York, 1981.

ARS Moriendi. Von der Kunst des Heilsamen Lebens und Sterbens, Graz, 1957.

Nancy L. BEATY, *The craft of dying: a study in the literary tradition of the Ars moriendi in England*, New Haven - London, 1970.

Thomas S. R. BOASE, *Death in the Middle Ages: Mortality, Judgment, Remembrance*, New York, 1972.

Claude BREMOND - Jacques LE GOFF - Jean Claude SCHMITT, *L' "Exemplum" (=Typologie des Sources du Moyen Age occidental, fasc. 40)*, Turnhout, 1996.

Mary CARRUTHERS, Inventional Mnemonics and the Ornaments of Style: The Case of Etymology, *Connotations* 2.2, 1992, 103-114.

Michael CURSCHMANN, The performance of Joinville's Credo, *Performance and Performers in the Eastern Mediterranean 11-18 th centuries*, Istanbul 7-9. 06. 2007 (usmeno izlaganje).

Peter DINZELBACHER, Mittelalterliche Vision und moderne Sterbeforschung, *Psychologie in der Mediävistik* (ur. J. Kühnel), Göppingen, 1985, 9-49.

Edelgard E. DU BRUCK - Barbara GUSICK (ur.), *Death and Dying in the Middle Ages*, New York, 1999.

Eamon DUFFY, *The Stripping of the Altars: Traditional Religion in England c. 1400-1580*, Yale Univ. Press, New Haven-London, 1992.

⁴⁰ Rad je rezultat istraživanja na projektu "Hrvatska i europska književnost srednjega vijeka" odobrenom od MZOS RH.

- Marija-Ana DÜRRIGL, Od molitve do recepta - neki medicinski tekstovi u hrvatskoglagoljskim spomenicima, *Rasprave i građa za povijest znanosti*, knj. 7, HAZU, Razred za medicinske znanosti, sv. 3 (ur. I. Padovan, B. Belicza), Zagreb, 1992, 281-290.
- Marija-Ana DÜRRIGL, Kasni odjeci vizija u senjskim izdanjima, *Senjski glagoljaški krug 1248.-1508.* (ur. M. Moguš), Zagreb, 1998, 37-42.
- Marija-Ana DÜRRIGL, O hrvatskoglagoljskim srednjovjekovnim egzemplima, *Umjetnost riječi*, 46, 2002, 121-137.
- Marija-Ana DÜRRIGL - S. FATOVIĆ-FERENČIĆ, Marginalia medica Croaticoglagolitica, *Liječnički vjesnik*, 119, 1997, 174-178.
- O you young and old, be happy to suffer during your lifetime, rather than be punished eternally, *Academic Medicine*, 79, 2004, 856-857.
- Stella FATOVIĆ-FERENČIĆ – Marija-Ana DÜRRIGL, Signa agoniae in a medieval priests handbook. Translation and commentary on a text circa 1600, *Theoretical Medicine and Bioethics*, 21, 2000, 331-337.
- William S. GIBSON, *Hieronymus Bosch*, London, 1993.
- Eduard HERCIGONJA, *Povijest hrvatske književnosti 2, Srednjovjekovna književnost*, Zagreb, 1975.
- Johan HUIZINGA, *Jesen srednjega vijeka*, (prev. s njem. D. Perković), Zagreb, 1991.
- Anica JUŠIĆ, O smrti i umiranju, *Klio u medicinskoj praksi* (ur. M. Pečina - S. Fatović-Ferenčić), Zagreb, 2007, 123-127.
- Petar KOLENDIĆ, "Ars bene moriendi" u jednom glagoljskom izdanju, *Južni pregled*, 8-9, 1933, 325-330.
- Jacques LE GOFF, *Die Geburt Europas im Mittelalter* (prev. G. Osterwald), München, 2004.
- LEKSIKON ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva (ur. A. Badurina), Zagreb, 1985.
- LEXIKON des Mittelalters, sv. 1, Stuttgart - Weimar, 1999, 1039-1041.
- MEŠTRIJIA od dobra umrtija s ritualom, Senj 1507/08, fotokopije u knjižnici Staroslavenskog instituta u Zagrebu (sign. F 236).
- Ivan MILČETIĆ, Berčićeva zbirka glagoljskih rukopisa i štampanih knjiga u Lenjingradu, *Radovi Staroslavenskog instituta*, 2, Zagreb 1955, 93-128.
- MITTELALTERLICHE Visionsliteratur, Darmstadt, 1989.
- Anica NAZOR, Kulturnopovijesno značenje izdanja glagoljske tiskare u Senju g. 1494.-1508., *Slovo*, 21, 1971, 415-442.
- Mary C. O'CONNOR, *The Arts of Dying Well: The Development of the Ars Moriendi*, New York, 1966.
- Frederic S. PAXTON, *Christianizing death: the creation of a ritual process in early medieval Europe*, Ithaca, 1990
- Christane RATH, Musik, Abglanz himmlischer Harmonie, www.abtei-st-hildegard.de/hildegard/werk/musik.php
- Rainer RUDOLF, Ars moriendi, *Lexikon des Mittelalters*, sv.1, Stuttgart-Weimar 1999, 1039-1041.

William G. RUSCH, *The Later Latin Fathers. Studies in Theology*, London, 1977.

Nancy G. SIRAIŠI, *Medieval and Early Renaissance Medicine: An Introduction to Knowledge and Practice*, Chicago, 1990.

Josip Leonard TANDARIĆ, *Hrvatskoglagoljska liturgijska književnost*, Zagreb, 1993.

Evelyn B. VITZ, *Liturgy as Education in the Middle Ages, Medieval Education* (ur. R. B. Begley - J. W. Koterski), New York, 2005, 20-34.

ZAGREB riznica glagoljice, Zagreb, 1978.

www.grosseteste.com

SENJ'S MEŠTRIJA OD DOBRA UMRTIJA [ART OF DYING WELL]
AS A MIRROR OF ITS TIME

Summary

The Croatian glagolitic script 'Meštija od dobra umrtija' ['Art of dying well'] printed in Senj 1507/08 as a translation from Latin, belongs to an exceptionally popular tradition of late medieval 'Artes bene moriendi'. This is an important source for studying the history of mentality, religion and culture because it reflects perceptions, fears and hopes of its time. 'Art' talks about the temptations by which the devil tests a dying person and when compared with other similar scripts, it gives in contrast a calming atmosphere, of hope and encouragement. The structure of 'Art' reflects some general characteristics of the Croatian glagolitic literature as is indicated in this paper. This is obvious through a mixture of modes and genres (for example educative texts, prayers and examples) and their interaction. This is a work where belief and the art of words connect and the text calls for unity, *communio peccatorum*.

The work is undoubtedly from the top of the Senj glagolitic printing circle and scripts such as 'Art of dying well' indicated that glagolitic masters knew how in their surroundings to transmit contemporaneous streams of western European culture and literature.

Keywords: 'Meštija od dobra umrtija', Senj's press, death, Middle Ages, Croatian glagolitic literature